

האתגר האים

לא רק טרור

שתי צורות של האתגר האיסלאמי מהוות איום בעל משמעויות כבדות-משקל: האחד הוא קיומן של מדינות הנשלטות בידי נאמני האיסלאם; כמדינות, בשונה מתנועות או אירגונים, יש בידן (למשל, איראן) את הכלים לנסות ולרכוש לעצמן יכולות אסטרטגיות (אמל"ח) בלתי-קונוונציונאלי, "זרוע ארוכה" – או להפוך עצמן (כמו סודאן) מרכז לשלוחות של ארגונים ותנועות איסלאמיות, אשר בחלקן ידועות כפעילות בתחום הטרור. ביטוי אחר ל"אתגר האיסלאמי" הינו ערטילאי-משהו, אך צופן בחובו פוטנציאל מדאיג מבחינתן של ישראל ומדינות המערב; הוא כרוך בשאלת הישרדותם של המשטרים הקיימים במדינות ערב, הנוטלות חלק בתהליך השלום במזרח-התיכון או מסייעות לו או (לפחות) מצפות להבשלתו. משטרים אלה, שהם ברובם כיום בעלי אוריינטאציה מערבית, ניצבים בפני גופים של אופוזיציה פונדמנטאליסטית – תנועות, ולא-פעם מחתרות אלימות – הפועלים בדרכים שונות לקידום מהפכה חברתית, פוליטית ותרבותית איסלאמית.

אין ספק שהמדובר באתגר אסטרטגי, משום הפוטנציאל הגלום בו להשפיע על גורלן של אוכלוסיות ומדינות; יתר-על-כן, כל אחד ממרכיביו מהווה אתגר אסטרטגי בפני עצמו: הטרור הפונדמנטאליסטי מוכיח את כוחו ביכולתו להטיל מכשולים כבדים בפני התקדמות התהליך המדיני באיזור; לזרוע חרדה בהיקף נרחב (גם במדינות אירופה ואמריקה) ולהניע מהלכים של שיתוף-פעולה בינלאומי נגדו. המאמץ האיראני, להשיג יכולות אסטרטגיות, הופך – ועוד עתיד להפוך, בעבור המערב – יעד לטרפור ברמת-עדיפות עליונה, בשל האיום הטמון בו לביטחון וליציבות באיזור; אם ייכשל הטרפור, ומשטרים יפלו בידי נאמני האיסלאם, יש סכנה להתממשותו של פוטנציאל להפיכת האיזור לזירת מאבק "בין מזרח למערב" – תוך שתהליכים היסטוריים, המתחוללים בו עתה, ישתנו מקצה אל הקצה.

רבות מדובר בישראל על "האיום" או "האתגר" האיסלאמי-פונדמנטאליסטי; אתגר שעניינו צף ועולה מדי התרחשותו של פיגוע טרור כואב, או ידיעות חדשות על נסיונותיה של איראן להשיג לעצמה יכולת גרעינית-צבאית. אמנם, מדובר באתגר אשר מעמידו שואבים ממאגר רעיוני אחד – אך הוא בא לידי ביטוי ביותר מצורה אחת.

הצורה המיידית והמוחשית ביותר של האתגר האיסלאמי היא הטרור. זו כיום דרך הביטוי הפוליטי הבוטה ביותר של נאמני האיסלאם, בניסיון להשפיע על תהליכים מדיניים; להפגין את כוחו של האיסלאם כלפי "אויביו" וכלפי חברתם – ולהביא לידי מימוש דחפים (מוטיוואציות), הנובעים מהשקפת-עולמם ומאמונתם.

סא"ל ד"ר אוריה פורמן

צבאית גרעינית – או שבאלג'ריה, או בכל מדינה ערבית אחרת, תקום עוד תיאוקרטיה נוסח איראן.

בתקשורת ובממסדים הבטחוניים והפוליטיים במדינות המערב – ובתוכן ישראל – עוסקים זה מכבר, ובהרחבה, בשאלת ההתמודדות עם "האתגר האיסלאמי": כתבות, ניירות-עמדה ומחקרים "שימושיים" רבים נכתבים בנושא; רובם סובבים סביב הניסיון לגבש מדיניות, אשר תציע מענה לאתגר ותביא לבליתו ולצימצום ממדיו.

בסופר-של-דבר, נמצא כמעט בכל מקום את אותן המלצות לתחומי-פעולה עיקריים, העולים על הדעת: מאמץ ליצירת חזית משותפת ושיתוף-פעולה; מלחמה בטרור; הטלת סאנקציות ונקיטת צעדי "בלימה" ובידוד מול מדינות התומכות בטרור הפונדמנטאליסטי, עוסקות בחתרנות, או פועלות במגמה להתעצמות צבאית; קידום משטרי בקרת-נשק ופיקוח בתחום הבלתי-קונוונציונאלי, וניהול לוחמה מדינית ופסיכולוגית.

צעדים אלה מיועדים אפוא להתמודד עם האיומים (הגלומים באתגר הפונדמנטאליסטי), כלפי אורח-החיים התקין בחברה המערבית, וכלפי ניהול תהליכי שלום ויצירת סדר אזורי חדש. דא עקא, שהניסיון המצטבר כבר מציב את הקשיים והמגבלות הכרוכים ביישומם – ואשר היריעה כאן קצרה מכדי למנותם. מכל-מקום, כבר כיום ברור כי אין בידי המערב (וגם בידי משטרים ערביים) הכלים להביא לביעור הטרור; טרם נמצאה דרך לבודד בייעילות משטרים "מטרופים" עד כדי נפילתם (גם כאלה שאינם פונדמנטאליסטיים, כמו עיראק או לוב) – וגם אין ערובה לכך, שמשטר כלשהו לא יצליח לשים את ידו על אמל"ח לא-קונוונציונאלי מן המוכן.

תחומי-הפעולה האפשריים ידועים אפוא – וכך גם מגבלותיהם, אשר הזמן עוד יוכיח אם ניתן להתגבר עליהן; יתר-על-כן: הם מתבקשים ואף "לגיטימיים", ככל שהמדובר באותו מישור קונספטואלי אשר על בסיסו הם נהגים. מישור המהווה את הציר, שבו נפגשים הביטויים המוחצנים של האתגר האיסלאמי – "האיומים בעיקר" – עם צעדי-הנגד ההולמים אותם.

הגם שהדוקטרינה הפונדמנטאליסטית מכוונת להביא ל"השלטת דבר אלה עלי אדמות", הרי שלישאל שמור בה מקום מיוחד – משום הנסיבות ההיסטוריות וההקשרים התרבותיים שהתפתחו סביבן במהלך הזמן. הדבר מקבל את ביטויו במערכות הדימויים, השכיחות אצל נאמני האיסלאם: ישראל כ"חץ שלוח" של התרבות המערבית, הנעוץ בליבן של האומה והאדמה האיסלאמית – כ"חוד החנית" בקונספיראציה המכוונת לחיסול האיסלאם, כתרבות וכחברה וכיישות פוליטית. ואכן, על אותו רקע גיאופוליטי ותרבותי, ניצבת ישראל כיעד מועדף לאיומים הכרוכים באתגר האיסלאמי. הכשרת התודעה נגד ישראל, נעשית במסגרת האינדוקטרינאציה האיסלאמית, הרווייה הסתה; יש, אמנם, לציין כי הסתה זו מתלבטת בין האבחנה (המתבקשת לפי המסורת) בין מדינת-ישראל ליהדות – לבין כריכת השנאה למדינת-ישראל עם אנטישמיות. ישראל ושלוחיה ברחבי תבל, ואף אישים ומוסדות יהודיים בחו"ל, הינם יעד מרכזי לטרור הפונדמנטאליסטי; ישראל היא זו העולה למצוא עצמה בשכנות למשטרים איסלאמיים, אם יקומו על חורבות משטרים נוכחיים; ישראל היא זו, אשר הפגיעה האנושה בה באמל"ח לא-קונוונציונאלי – אם תתאפשר – תהפוך ליום חג של-ממש אצל נאמני האיסלאם. שני דגלים "זוכים" בדרך-כלל למרמט ולשריפה בטקסים הפונדמנטאליסטיים, באשר ייערכו: אחד מהם הוא זה של ישראל – "השטן הקטן".

איום רחב-היקף

בשנים האחרונות, הולך ומתחזק במערב כי ישראל אינה עוד ניצבת לבדה נוכח איומים אלה: גורמים רבים – מדינות ביבשות אמריקה ובאירופה, ומשטרים ערביים – חווים את נחת זרועו של הטרור הפונדמנטאליסטי; הולכים ונחשפים ממדי הפעילות הפונדמנטאליסטית בקרב קהילות המהגרים במערב, אשר בחלקה תומכת בארגוני טרור; הולכות ומתבהרות גם המשמעויות, הנובעות מהאפשרות של איראן. (למשל) תהיה יכולת

ובהתפתחות שבתוך החברה והתרבות האיסלאמיות; התפתחות, המושפעות לא מעט גם מהסביבה החיצונית. תהליכים והתפתחות אלה עיצבו תופעה של פונדמנטליזם דתי, אשר המוטיוואציות והלכה הרוח שלו הם תוצר של השקפת-עולם; זו מעוצבת על-ידי מערכת שלמה של אמונות ודעות מקומיות, חוויה דתית אינטנסיביות מאוד – והבחנות ייחודיות באשר למצב האיסלאם והמוסלמים. תהליכים והתפתחות אלה גם יצרו בעבורו תכונות מיוחדות, כמו יכולת הסתגלות והישרדות גבוהה.

מומחים לביטחון, מעריכי-מודיעין מקצועיים ואף מומחים באקדמיה, מתקשים – כאשר הם מצוידים בתובנות של "כאן ועכשיו" – לתפוס תופעות היסטוריות ותרבותיות רחבות-היקף ומורכבות בתוכן; כאלה, שמרכיבים יותר יסודיים ועמוקים – הגורם האנושי, תהליכי מעמקים חברתיים וזרמי מחשבה ואמונה מתפתחים – משחקים בהם תפקיד-מפתח. כשלי-הערכה חוזרים ונשנים הם רק ביטוי אחד למגבלות האנושיות הטבעיות בתחום זה. ביטוי אחר נעוץ בחוסר היכולת להתערב במכוון בתהליכים כגון אלה. לאחר מאה שנות פונדמנטליזם איסלאמי – שבמהלכן הולכת התופעה הפונדמנטליסטית ומתרחבת, מתגוננת, מעדכנת את השקפת-עולמה ומשכללת את שיטותיה – הולכים ומתבהרים גבולותיו האמיתיים של מרחב התימרון, אשר עומד לרשות המערב בהתמודדותו עימה; אחד מסממניה של ההתבהרות נעוץ בהתנפצותם של מיתוסים, הנרקמים סביב התופעה של הפונדמנטליזם האיסלאמי. כך (למשל) מוכיח האיסלאם "הקנאי", שוב ושוב, כי דווקא בו – בשונה ממשטרים ממוסדים, הקיימים במזרח-התיכון – טמונה יכולת לגמישות רעיונית ואופראטיביות, הנדרשת כדי להסתגל למציאות ולקשייה, בלי להיקלע לקרע עמוק עם עיקרי אמונתו והשקפת-עולמו. בכתבי הקודש וההלכה מוצאים נאמני האיסלאם די אפשרויות, לפרש מחדש

ובכל-זאת: לא-פעם נוכל למצוא בשיח, המתקיים במערב בנושא הפונדמנטליזם, ביטוי למודעות – מודחקת-משהו – לכך, שההתמודדות עם האתגר האיסלאמי אינה כוללת רבדים מסוימים הטמונים בו. בטרמינולוגיה, המשמשת שיח זה, נמצא ביטויים כמו: "טירוף", "קנאות", "רוח אלה", "הממד האידאולוגי". ביטויים אלה מנסים לשקף הבחנות, או מאפיינים, על בסיס ערכים המקובלים בעולם החילוני-מערבי; ביטויים אשר לא-פעם חוטאים לתובנותיהם האמיתיות של אותם "מטורפים קנאים". המודעות לקיומם של רבדים אלה באתגר, משתקפת בעצם העובדה שלא מעט מדברים בהם; ההדחקה מוצאת את ביטוייה בעובדה, שבכך מתמצה העניין – אין בנמצא יומרות רציניות להתמודדות אופראטיביות-ממש עם האתגר האיסלאמי, בממדים האלה שלו.

הרובד העמוק

מה מונח במישור זה, אשר גורם – ולא בכדי – להדחקתו? מתחת לביטויים הנזכרים, מסתתרים מרכיבים עמוקים ויסודיים יותר של האתגר: מוטיוואציות והלכי-רוח, השקפת-עולם והאידאולוגיזציה שלה, כישורים – וגורמי ההזנה של כל אלה. המדובר במישור ההתמודדות, שהוא שונה מזה שדובר בו קודם. בשונה מהמישור הפוליטי-צבאי, של התמודדות מדינית וכוחנית מול האיומים המוחצנים, מדובר כאן במישור בסיסי יותר – זה התרבותי; הרובד העמוק יותר של האתגר, המזין את ביטוייו החיצוניים ובונה את האיומים שהוא מציב וטוען אותם בבעייתיות המיוחדת אשר ניצבת בפני המתמודדים עימו.

נקדים לומר, כי התופעה הפונדמנטליסטית היא בראש-דבר אשונה תופעה תרבותית ומהלך היסטורי בחברה האיסלאמית. הגורמים המזינים אותה הם תוצר של תהליכים ארוכי-טווח, הקשורים קשר אינטימי בהיסטוריה

במשבר תרבותי; המערב תורם לו מתוקף היותו מה שהוא (אמת-מידה למצב נחיתותו של האיסלאם ומקור השפעה תרבותי-ערכי) – יותר מאשר במסגרת אותה "מזימה", שנאמני האיסלאם מייחסים לו, להשתלט על ארצות המוסלמים ולחסל את מאחזיו של האיסלאם בחברה. את חיוניותו שואב הפונדמנטאליזם מכישוריהן ומכליהן של מסורת ואמונה עתיקות-יומין.

האם יש דרכים למאבק?

האם ניתן לשבש את כושר-ההסתגלות, אשר הפונדמנטאליזם האיסלאמי מגלה נוכח אילוצי המציאות העומדים בפניו? האם ניתן להתערב במקורות האיסלאמיים של המוטיוואציה שלו? האם ניתן לסייע לו ליצור בעבורו מציאות התואמת את השקפת-עולמו? האם ניתן לעצור את התפשטות הפונדמנטאליזם הזה (כאידיאולוגיה והשקפת-עולם פוליטית) באמצעות הגשת סיוע למדינות ערב ולארצות האיסלאם, לחילוצן מהמשבר הכלכלי?

על דרך האירוניה, ניתן להציע למערב את המענה הבא: לפעול לעירעור תקפותם של המקורות הסקריפטוראליים באיסלאם; לחתור תחת השפעתם של הריטואלים הדתיים; לעצור את הקידמה במערב, ולהשוות את רמתו הכלכלית והמדעית והטכנולוגית לזו הקיימת בעולם באיסלאם – ובכלל, לאמץ את האיסלאם כאמונה, כתרבות וכדרך-חיים; ולבסוף: להעיתיר על עולם האיסלאם את מלוא ההון וההשקעות, הנדרשים כדי ליצור בו משק ורמת-חיים אשר יתאימו לקנה-המידה של המדינות המפותחות במערב.

מי שאינו נוטה לקבל "המלצה" כזו, חייב להבין את מרכיביה של המציאות הקשה בהקשר שלפנינו: מה שיוכל להתגבר על התופעה התרבותית-היסטורית של הפונדמנטאליזם האיסלאמי – או (לחלופין) לתרום להעצמתה – הינם הזמן, וההתפתחויות בתוך עולם האיסלאם. בינתיים, מרחב התימרון בעבור המערב – להתמודדות עם אתגריה ואיומיה של התופעה – הינו מוגבל ובעייתי. למערב יש יכולת מסוימת להתמודד עם איומיו של האתגר האיסלאמי, אך הוא נעדר יכולת להתערב ולהשפיע במקורות התפתחותה של התופעה הפונדמנטאליסטית. מישור התמודדות זה אינו נגיש למערב; כתוצאה מכך, סביר להניח, מחירה של כל הצלחה בהתמודדות עם איום פונדמנטאליסטי (זה או אחר) יהא, מן-הסתם, בצמיחתם של איומים חדשים – ובהגברת הנחישות, שמגלים הפונדמנטאליסטים, והדבקות שלהם בדרכם.

את אתגרי הזמן והמקום ולהקנות להם משמעות ומענה איסלאמי הולם – תוך גילוי רצינותיות ופרגמאטיזם, יותר מאשר קנאות עיוורת וחסרת-פשרות. גמישות וכושר-הסתגלות אלה יוצרים בעבור האיסלאם הפונדמנטאליסטי את יכולת-ההישרדות ואת כישורי ההתחדשות; לולא כאלה היו פני הדברים, הפונדמנטאליזם היה ממצה עצמו זה-הכבר ונעלם מבמת ההיסטוריה כתופעה שולית ומאובנת.

המוטיוואציה האיסלאמית-הפונדמנטאליסטית שואבת ממקורות פנימיים. ראשית, כמו בכל תופעה של פונדמנטאליזם דתי, אתוס-החיים והשקפת-העולם הכוללת של המאמינים הנאמנים מעוצבים על-ידי חוויה דתית אינטנסיבית מאוד. חוויה זו מסייעת להם לבנות לעצמם קוסמולוגיה הייחודית להם – ולפיה, לגזור לעצמם את היעדים והמשימות המוטלות עליהם בעולם הזה. המפגש הזה – בין השקפת-עולם ייחודית לבין מציאות משתנה, המציבה אתגרים הנתפסים כאיום ועירעור על עיקרי האמונה – מייצר את הדחף לפעול ואף להקריב למען האיסלאם. כגודל החוויה הדתית והאינטנסיביות שלה, כן גודל הדיסונאנס שנוצר בתודעת המאמין: בין השקפת-עולמו לבין המציאות, הנראית בעיניו ככזו שאינה תואמת אותה; כגודל הדיסונאנס, כן גודל הדחף לפעול לחיסולו על-ידי פעולה לשינוי המציאות. מאפייני המציאות – המאיימים לערער את תקפותה של השקפת-העולם הפונדמנטאליסטית – הינם, בעיני המאמין הנאמן: המוסר הירוד, הרווח בעולם שמסביב ל"מובלעת" הפונדמנטאליסטית – ונחיתותם הבלתי-נסבלת של המוסלמים מול ה"סוטים" והכופרים, מבית ומחוץ, בתחומי הכוח (הפוליטי, הצבאי, ובהיבט השליטה באמצעי האכונה) והידע (טכנולוגיה).

השפעתו של המשבר הכלכלי, לטובת התחזקותה של התופעה, הינה השפעה עקיפה – ובכל-מקרה, הפונדמנטאליזם אינו תופעה של חסרי-כל. הפונדמנטאליזם משפיע ומאתר את אנשיו במעגלי התיסכול החברתי-מעמדי של שכבות הביניים; הוא עושה זאת תוך ניצול החלל האידיאולוגי והאוריינטאטיבי הבלתי-נסבל אצל אותן שכבות – שהן גם בעלות מודעות פוליטית וחברתית מפותחת, אשר אינה מוצאת את סיפוקה. את סיכויי הפוליטיים הוא אמנם בונה על הפוטנציאל המתמיד לתסיסה נרחבת – לא בהכרח דתית – של ההמונים, המצויים ברמת-חיים נמוכה ביותר. מכך נובע החתך החברתי האופייני בקרב הפונדמנטאליסטים: בעיקר סטודנטים, משכילים ובעלי מקצועות-חופשיים – אנשי-צבא וכן אנשי-דת מקצועיים; רובם המכריע נמנים עם המעמד הבינוני-נמוך בארצותיהם. הנה כי כן, מקור חיותו של הפונדמנטאליזם נעוץ

